

PROFESOR DR. LUC MENAŠE

Ob petinšestdesetletnici

*Menaše se prikaže malokdaj,
ker živi le med knjigami.**

Št. Lambert, vas, 577 metrov nadmorske višine, 12 hiš, 51 duš, dostop le z vozom po dokaj slabih občinskih poteh od železniške postaje Sava ali od banovinske ceste Medija—Zagorje (6 km). Šola z enim oddelkom. Deloma peščena zemlja le skromno preživlja prebivalce. Tako je bil pred vojno opisan rojstni kraj profesorja Menašaja.

1943

kjer so bili v isti učilnici zbrani učenci in je pouk potekal za različne starostne stopnje hkrati — je Luc Menaše kot materin učenec končal dva razreda in pol tretjega, in to z učili, ki jih je iznajdljiva gospa Menaše največkrat izdelala kar sama. Spomini na zasavske hribe, na mirne in lepe otroške dni, na skrbne in učene starše so se nadebudnemu otroku vtisnili v spomin in jih še danes šteje za

Luc Menaše se je rodil 3. aprila 1925 kot drugi otrok arhitekta Adolfa, poljskega Žida iz Tarnówa v Galiciji, in učiteljice Helene, roj. Komac. Materin rod izvira iz Bovca. Ob srečanju na Dunaju je oba starša poleg osebnega razumevanja in spoštovanja povezal tudi skupno zanimanje za glasbo, literaturo in likovno umetnost. Izobražena, delavna, humanistično in svobodomiselnost usmerjena oče in mati sta od zgodnje mladosti nudila otrokoma najboljšo vzgojo in izobrazbo: hčerki Heleni Tove (1918—1980), poznejši diplomirani slavistki, prevajalki, svétnici ministristva za kulturo in Zavoda SRS za spomeniško varstvo, in sinu Lucu. V Šentlambertu, v enorazredni osnovni šoli —

* Pismo Vena Piona Francetu Miheliču, Montparnasse, 14. 3. 1953; cit. po Pilonovem arhivu.

najlepše. Oddaljenost kraja in revščina nista zaustavila pogleda v daljni, pomembnejši in bolj kulturni svet, s katerim je bila družina sorodstveno in zaradi lastnih interesov povezana.

Leta 1933 so se preselili v Ljubljano, kjer se je odraščajoči mladenič začel zavedati socialnih krivic, političnih razprtij in edine častne in velike moči in veljave, ki si jo človek pridobi — z znanjem. Šolske obveznosti je zmagoval z lahkoto. Bil je eden redkih slovenskih otrok, ki se je že pred vojno učil angleščine. Zbiral je znamke, hodil je šahirat v Kazino, prebiral je literarna in znanstvena dela, se posebej zanimal za zgodovino, potoval (do 1932) na Dunaj in spoznal spomenike večjih mer in drugačnega pomena, kot so bili skromni domači. Maturiral je na realni gimnaziji (1943) in bil med okupacijo povezan z osvobodilnim gibanjem. Leta 1943 in znova 1945 se je vpisal na Filozofsko fakulteto univerze v Ljubljani. V letih 1945—46 je študiral zgodovino, nato je prestopil na umetnostno zgodovino, kjer je diplomiral novembra 1949. Od 1. 5. 1947 do 1. 2. 1950 je bil provizorni asistent, 1. 2. 1950 pa je bil nastavljen kot asistent v seminarju za umetnostno zgodovino. Med počitnicami je sodeloval v delovnih ekipah v Kostanjevici (1946 in 1947), pri delu porušenih dolenskih gradov (1947) in pri čiščenju arheoloških spomenikov na Brionih (1948). Sodeloval je pri popisovanju spomenikov v Vipavski dolini 1948, istega leta tudi v Špitaliču in 1949 v Posočju. Poleti 1950 je delal v brigadi za izgradnjo študentskega naselja v Ljubljani.

S petmesečno štipendijo francoske vlade mu je bil 1952—53 omogočen študij v muzejih, galerijah in znanstvenih knjižnicah v Parizu. S prihranki si je bivanje podaljšal na sedem mesecev. Venó Pilon je pisal Izidorju Cankarju 22. 4. 1953 iz Pariza: »Z Menašejem sem govoril parkrat obširneje: simpatičen, dobro vzgojen in zelo resen studiosus, saj ga preobširna doktorska teza veže na biblioteko — še preveč. Bo pa resen znanstvenik v smislu tradicije, ker je marljiv kot čebela.« Z delom *Zahodnoevropski slikani portret od srede 14. stoletja do konca visoke renesanse in ciklična interpretacija njegovega celotnega razvoja* je 1955 obranil doktorski naslov. 14. decembra 1955 je bil promoviran za doktorja znanosti, januarja 1958 je z zagovorom pred fakultetno upravo Filozofske fakultete dosegel vnaprejšnjo habilitacijo iz umetnostne zgodovine za delo *Avtoportret v zahodnem slikarstvu*, vendar je bil spričo nemarno zapletenih razmer na fakulteti šele 26. oktobra 1960 izvoljen za docenta za predmet »umetnostna zgodovina od razpada antike do konca gotike«.

1956—57 je z osemmesečno štipendijo italijanske vlade študiral v Rimu in Florenci, decembra 1957 je bil kot zastopnik jugoslovanskih likovnih kritikov gost holandskega inštituta za mednarodne kulturne zveze, 1964—65 je s Fordovo štipendijo enajst mesecev delal v Ameriki, največ v New Yorku, in obiskal vse pomembnejše umetnostne muzeje Združenih držav. V Princetonu se je srečal z Erwinom Panofskym, ki mu je 17. oktobra 1964 pisal: »Vašega obiska smo bili res od srca veseli. Čimbolj je človek star, tembolj je hvaležen, da, ginjnen, če vidi, da bo nova generacija naše začeto in izročeno delo nadaljevala in presegla. Tudi nam bo ostal Vaš obisk v lepem in trajnem spominu in naša hvaležnost je, kot smo temu rekli v Berlinu, obojestranska.«

Leta 1963 je bil znova potrjen za docenta, 1966 izvoljen za izrednega profesorja in šele 1973 za rednega profesorja. Kljub doseženim višjim kvalifikacijam je moral Menaše ostati enajst let le asistent. Vodil in uredil je knjižnico, kjer je redno in tankovestno služboval, pomagal in svetoval študentom — na našo grozo vedno obširno in natančno. Njegovo asistentsko delo je zajemalo tudi proseminarske vaje, ki jih je, spet v obup študentov, jemal zelo resno. Morebitne odpadle ure je do zadnje nadomeščal, slabe in okorne študentske zapis-

nike in proseminarske naloge in naše začetniške umotvore je popravljaj in dopolnjeval. Mučil se je, da bi nam vzbudil občutek in veselje do lepote slovenske besede. Zapisnike je opremil s pripadajočim številom ločil, glagolov in pravih sklonov. Za prvo proseminarsko uro, ko nas je tudi že takrat bilo mnogo preveč, je veljalo: In najprej je bila kartoteka. Popisal je našo gimnazijsko preteklost in znanje tujih jezikov. Bil je edini pedagog, ki nam ni zagrenil vstopa na novo učeno pot z opombo, da ne bomo dobili služb in da je »kavarniškim debaterjem odklenkalo«. Njegov napotek je bil: »Pardon, oprostite, za pridne, delavne in znanja polne ljudi bo vedno kakšno delovno mesto.« Ta optimizem smo sicer nosili v srcu in glavi, strašil pa nas je popoln občutek neznanja in nemoči: če smo odgovorili lepo slovensko, sta bila napačna podatek ali pomen. Asistent Menaše se je ljubeznivo, a z rahlo ironijo smehljaj in nas venomer popravljaj in opominjal, da si moramo ustvariti mrežo, na katero bomo pritrdjevali temeljne podatke o zahodnoevropski umetnosti: po kriterijih stila, časa, pomembnosti dežel in narodov v raznih obdobjih, nadalje po vrstah umetnin in podobnem. Na tablo nam je — seveda na pamet — risal mreže, ki smo jih imeli za sestavni del telefonskega imenika in krajevnega leksikona in si jih ne preveč zapomnili. Približal nam je tudi vse nadrobnosti seminarske knjižnice, ki so nam, žal, dostikrat ostale nedotaknjene skrivnosti.

Bil je vedno brezhibno akademsko oblečen, poudarjeno vljuden, zagledan v evropski umetnostni svet, ateist, marksist in član komunistične partije Jugoslavije (od 1947), oddaljen od domače zarobljenosti in folklornosti, ne verujoč v preveliko genialnost svoje okolice, odkrito spoštljiv, uglajen in ljubeč sin, brat in soprog, česar tudi v javnosti ni skrival. Stal je zunaj vrste »terenskih specialistov«, kot je nekoč imenoval nekatere kolege.

Od leta 1956 je polnopravni član AICA, julija 1963 je bil delegat na kongresu AICA v Izraelu, udeležil se je generalnih skupščin v Dubrovniku 1956, Neaplju in Palermu 1957, Bruslju 1958, Münchnu in Berlinu 1961. Od 1966 je član nacionalnega komiteja za umetnostno zgodovino Jugoslavije. Več let (od 1950) je bil odbornik Umetnostnozgodovinskega društva in član uredniškega odbora Zbornika za umetnostno zgodovino (od 1965 do 1976). V petdesetih in šestdesetih letih je sodeloval v raznih zveznih in republiških komisijah in žirijah v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Bil je član odborov in svetov, predaval je v Moderni galeriji, Narodni galeriji, Galeriji likovnih umetnosti na Reki, na tečajih Zavoda za napredek šolstva, na tečajih za gledališke igralce, v tržaški Slovenski čitalnici, na tržaškem radiu B in v Kopru, v Škofji Loki za Jugoslovansko ljudsko armado, na svobodni katedri Filozofske fakultete in seminarju za študente michiganske univerze, sodeloval je z radiom in televizijo v Ljubljani, kjer je v celoti pripravil »Razgovor o sodobnem slikarstvu« (marca 1960). Kot komisar je pripravil razstavo naših umetnikov na mednarodnem bienalu v Tokiu 1961. Bil je predsednik nagradnih žirij beograjskega trienala jugoslovanskih likovnih umetnikov (1967) in zagrebškega bienala jugoslovanske grafike (1968).

Ob razstavi Jakoba Savinška 1954 v Jakopičevem paviljonu je zapisal: »Smo rod, ki je sanjal pred drugo svetovno vojno in ki je moral med slednjo odgovoriti na najtežja vprašanja o življenju in smrti, o svobodi in boju, o krivdi in zvestobi. O resnici. Vojna nas je zresnila in utrdila. Povojni čas nas ni zazibal v nove sanje. Navadil nas je dela.« Menaše se ga je oklenil z vso močjo in resnostjo. Na njegovem urniku ni bilo počitnic. Opravljaj je pedagoško delo in takoj po diplomi začel pisati likovne kritike, poročila o stari in novi umetnosti, in sicer sprva najprej v *Slovenskem poročevalcu*, nato v *Naših razgledih*, *Ljudski pravici*, *Obzorniku*, *Naši sodobnosti*, *Pionirju* itn. in seveda v *Zborniku za umet-*

nostno zgodovino. Pisal je o domačih osebnostih (Fr. Mesesnel, Iz. Cankar, Fr. Stele) in umetnikih (Jakac, Mihelič, Stupica, Pregelj, Kregar, Savinšek, Šuštaršič, Berber, Španzel itn.), ki so ga posebej mikali, in je večini pozneje posvetil samostojne študije. Od zahodnoevropske umetnosti je enako živo in prepričljivo razlagal slike kot tudi kiparska dela, arhitekturo, francoske ali nemške umetnine, srednjeveške in moderne in širše teme, ki jih je pozneje zajel v knjigah o zahodnoevropskem portretu in avtoportretu. Menašejeve ocene razstav, posamičnih umetnikov, manjših ali večjih umetniških skupin so bile vedno izvirne, stroge in zabavne, pisane v jasnih stavkih, z občutkom za kvaliteto umetnine in njen pomen, ki ga je poznejši čas potrdil (Stupica, Pregelj, Savinšek). Ko je opomnil na dela, ki niso visela na razstavah, čeprav so bila našeta v katalogih, in na sezname, sestavljene po neznanem načelu, je to zvenelo veselo in še ne nevarno. Ko je ob Kregarjevi retrospektivni razstavi 1950. leta potožil nad stagnacijo naše umetnostne kritike po smrti Franceta Mesesnela in na še vedno navzoče dogmatike, »ki so z besedo in 'ustvaritvami' širili nekatere vulgarne aplikacije marksizma na likovno umetnost«, je dregnil v sršenovo gnezdo. Vprašanje v istem članku je poseglo še globlje: »Zakaj smo po vojni tako mnogo govorili o propadu zahodne likovne umetnosti? Kako to, da smo z njo strašili naše likovne umetnike in jim delili dobre nauke, pri tem pa dopuščali, da so slabi slikarji in kiparji fabricirali 'tematske' slike in kipe, nekateri umetniki pa poskušali to, za kar niso imeli ne čuta ne daru?« Vsakdo je mogel tudi razumeti, da so »dvorni« umetniki imeli slikarski in kiparski material in pripomočke, večina starih in mladih pa niti ne temeljnih snovi za slikarsko in grafično delo. Menašeju se je zdelo nepotrebno početje, ko so delali iz sodobne umetnosti »bavbav«. Opomnil je, da umetnostna kritika lahko škoduje ali koristi, »če ima možnost za diktatorski nastop, lahko celo nekoliko zavre naravni razvoj. Nikoli pa tega ne more storiti za dlje časa in novi likovni stili se ne porajajo po njenih pobožnih željah in direktivah«. V časih, ko so bili potni listi prava redkost za navadne državljane, še večja redkost pa veljavna viza za »gnili zahodnoevropski svet«, kot smo bili nekoč poučeni, v teh časih je Menaše ponavljal, da bi umetniki morali potovati na Zahod. Umetnikom se je prikupil 1954 ob društveni razstavi. Zapisal je, da nikjer na svetu ne najdemo razstave sodobne umetnosti brez kiča, šunda in amaterskih del, nadalje, da so nepomembna dela visela poleg redkejših vrednih in najredkejših umetnin in da bi ob ostrejši izbiri ne bili napolnjeni prostori Jakopičevega paviljona. Dve leti pozneje, 1956, je v *Naših razgledih* poročal o zvezni razstavi v Moderni galeriji in o dveh publikacijah Ota Bihaljija-Merina. Ob publikacijah o sodobni nemški umetnosti je poudaril, da je Bihalji-Merin že 1938 odklanjal poskus uniformiranja umetnosti, se bojeval proti pamfletu, ki meče blato na vsak svobodnejši umetnostni poskus. Zapisal je tudi, da je bilo še takrat pri nas (1956) sem in tja moč najti pisarjenje o sodobni umetnosti, s kakršnim bi bil zadovoljen tudi dr. Adolf Dresler, avtor 1938 izdane brošure *Deutsche Kunst und entartete 'Kunst'*. Menašeja so napadli politično 'prav' opredeljeni. Anketa v tedniku TT, kjer so vprašali, ali so Picassova dela umetnine, je že pred Menašejevim člankom pokazala, da so nekateri umetniki mislili in verovali, da niso. Moderna umetnost je pri nas po vojni veljala v uradnih krogih za nevarnost, dekadentnost, za oblike poslavljajoče se zahodne kapitalistične družbe. Menaše si je privoščil še pripomniti, da se špekulantski psevdokritiki želijo prikupiti večini, ker »jih nikoli ne mika, da bi se potrudili razumeti nekaj, kar jim zaradi pomanjkanja izobrazbe ali inteligence ni takoj na prvi mah razumljivo«. Članek »Resnica, laž in nesporazum o sodobni umetnosti« je končal v *crescendu* in s citatom Ervina Šinka, ki ga je le-ta omenil na plenumu Zveze književnikov

Jugoslavije (1954): »Umetnost 'za množice' ni umetnost. Umetnost je ena sama. Parola 'umetnost za množice' je prav tako diskriminacija množice kot umetnosti.« Grmada je začela tleti, prizadetih in užaljenih je bilo preveč, navidezna nevarnost je bila strašna. Ljudski glas — božji glas. Franc Preša, tehnični manipulant in deklica za vse v seminarju za umetnostno zgodovino, takrat še v Narodni in univerzitetni knjižnici, je komentiral v sobici za študente oz. v »kurniku«, kot smo ji rekli: »Ne kaže, da bo Menaše kdaj postal univerzitetni profesor.« Postavljati se po robu uradno in politično blagoslovljeni pravoverni umetnosti v stilu socialističnega realizma je bilo v tistem času zelo pogumno dejanje, predvsem pa tudi presneto nevarno. Vznemirjenim dogmatikom je prekipelo tri leta pozneje. V *Naših razgledih* je Menaše 1959 napisal članek Italijanski grafik, surrealizem in slovenska slikarja: Zancanaro v Moderni galeriji, Šuštaršič in Cetin v Jakopičevem paviljonu. Ob Zancanarovem surrealizmu je spet zadel na občutljivo točko. Razpravljanje o surrealizmu je utemeljil kot nujnost zaradi domačih surrealistov, »ki jim tisti, ki z veliko gorečnostjo trebijo ljuljko z našega pšeničnega polja, tako radi očitajo, da posnemajo tuje vzore — v zmotni veri, da smo druge '- izme', med katere si drznemo šteti seveda tudi realizem in vse politične izme, izdelali doma, v Škofji Loki ali Bizoviku«. Mnogim je odleglo, ko so ugotovili, da nimajo ničesar opraviti s prvimi ali drugim krajem. Oster je bil tudi stavek: »Totalitarna vladavina zahteva enoten slog, ali kot temu pravimo v novejši dobi, dirigirano in uniformirano umetnost; prava socialistična demokracija dopušča koeksistenco vseh smeri in slogov, ki so sposobni, da se umetniki v njih neovirano, iskreno izpovedujejo, še več, zavzema se za dejansko svobodo umetniškega ustvarjanja . . . Socialistično Jugoslavijo občudujejo v svetu tudi zaradi tega, ker vsa njena umetnost izpričuje, da nastaja v tej svobodi.« Mera je bila zvrhano polna. Takrat člani Komunistične partije legitimacij niso mogli vrniti, takrat so iz Komunistične partije »frčali«. To je doživel tudi Menaše.

Mojstrstvo Menašejevih krajših spisov so opisi in ocene osebnosti. Z besedo je upodobil prave, v jedro zadete portrete po fizični in duhovni podobi (Iz. Cankar, Fr. Stelè, Stupica, Savinšek), z vsemi krepostmi, prijetnimi, neprijetnimi in nenavadnimi posebnostmi, zaslugami za kulturno obogatitev šentflorijskih razmer v preteklosti in sedanjosti. Čeprav se nikoli ni srečal s Federicom Zerijem, je (1986) po njegovih delih posrečeno in duhovito karakteriziral delo in osebnost tega tujega strokovnjaka.

Kritike in poročila piše razumljivo, v lepi slovenščini, z bogatim besednim zakladom, z ritmom in niansami besed, z besednimi igrami, humorjem in duhovitimi opombami, ki bralca mnogokrat osupnejo in presenetijo zaradi modrosti, znanja, pretkanosti in navihanosti, z občutkom za kvaliteto celote in detajlov in s pravim darom pravega kritika — z napovedmi in videnjem razvoja v prihodnosti, z oceno del in oceno umetnikov, ki so v prihodnosti obstali in postali zares pomembni.

Založništvo tržaškega tiska je 1982 izdalo prvo Menašejevo knjigo izbranih in najpomembnejših člankov z naslovom *Med ljudmi in spomeniki* (članki iz let 1949 do 1958), leta 1984 pa drugi del (dela med leti 1959 do 1980). V obeh publikacijah so tudi sestavki njegove žene Ljerke, ki je poskrbela za kazala, in velik del zbranega gradiva. Za razloček od drugih domačih umetnostnih zgodovinarjev je Menaše edini, ki se je z navedbo ženinega imena na prvem mestu uglajeno in pošteno oddolžil pomoči in sodelovanju zakonske družice. Tako je storil tudi leta 1972 v razstavnem katalogu Ivane Kobilce. *Noblesse oblige*.

V prvi številki *Likovne revije*, dvomesečnika za likovno umetnost in kulturo, beremo leta 1961, da je revijo izdalo Društvo slovenskih likovnih umetni-

kov. Predsednik društva France Mihelič je pojasnil, da je povojna kulturna dejavnost že dlje časa pogrešala glasilo za sodobno domačo in tujo likovno problematiko, ki bi bilo pisano v jeziku, dostopnem najširšemu krogu. Omenjeno je tudi spoštovanje domače tradicije. Glavni urednik in mučenik te revije, ki je, žal, izhajala le od prve številke 15. septembra 1961 do sedme in osme 1963, je bil Luc Menaše, kar seveda uganemo od prve naslovne strani, prek natančnih kazal, tujih in domačih prispevkov, izbire kvalitetnih reprodukcij, prevodov res pomembnih člankov in zares pomembnih osebnosti, nadalje po poročilih o razstavah, srečanjih, simpozijih, žirijah, nagradah in dokumentarnih posnetkih nekoč vitkih, še temnolasih, zadovoljno, slovesno, skeptično, naivno, priliznjeno, zadržano, modrijansko, topo in bistro gledajočih ljudi naše kulturne preteklosti, ki jo sedanjost na tako kvaliteten dokumentaren način ne spremlja več ali pa zelo redko. Morda je to naša sreča, saj ne vem, če ne bi v ogledalu našega časa zagledali preveč karikatur in kreatur. Za prenehanjem izhajanja *Likovne revije* ni nihče javno žaloval, še vedno pa s pridom uporabljamo njeno gradivo — ocene razstav, umetnikov in likovnih obdobj (Šuštaršič, Boljka, Stupica, Zornik, Gaspari, Pogačnik, likovna umetnost fin de siècle; Menašev članek je bil napisan 1962, ko umetnost tega časa še ni prišla znova v modo v Evropi, kar pa se je zgodilo v sedemdesetih letih). Še vedno nam je v veliko pomoč dragoceni seznam razstavnih katalogov umetnostnih razstav v Sloveniji do leta 1945, ki ga je sestavil Mirko Juteršek in ga po Menaševem naročilu dopolnil s posebnim kazalom oseb. Še vedno so veljavne Menaševjeve duhovite opombe o Berensonu, ameriških zbiralcih, podatki o umrlih umetnikih in umetnostnih zgodovinarjih. Očiten je grafični red revije, strokovni red, mala in velika mednarodna pravila resnih revij, ki jih današnje izdaje še vedno s prezirom zavračajo, če sploh vedo zanje. Besede, da »je ljubega Boga najti v nadrobnostih«, so prej smešnica kot posnemanja vredna resnica. *Likovna revija* je bila kratkotrajen, kvaliteten dosežek, iz katerega se še vedno učimo, se ob njem zabavamo in za njim melanholično žalujemo — vsaj nekateri.

Leta 1959 je izšla prva Menaševa samostojna publikacija. Zajela je kratko, a mojstrsko opisano življenje slikarja Gabrijela Stupica, slikarjevo osebnost in njegovo umetnost. Leto zatem je izšlo v zbirki »Likovni zvezki« št. 1 pri Mladinski knjigi *Holandsko slikarstvo 17. stoletja. Zgodovinske, politične, verske, ekonomske in socialne razmere in kot njihov nasledek umetnost, so živo, zanimivo, prikupno, poetično, zgoščeno in tako razumno opisane, da mnoga imena in letnice, kraje in pojme z lahkoto in užitek vsakdo prebere in si jih, če mu je naklonjen spomin, tudi zapomni. Menaše je bil od nekdanj in je še danes mojster slovenske besede, pripovedovalec in razlagalec bistvenih stvari o stari ali moderni umetnosti, oblikovalec besedila, poglavij, literature, kazal in reprodukcij po mednarodnih pravilih. Izbrane fotografije so, kolikor se je le dalo v nekdanjih slabih razmerah, vedno tipična dela kvalitetnih mojstrov in so opremljene — kot se spodobi — z jasnimi, dovolj dolgimi in predvsem zanesljivimi podnapisi. Na koncu te knjige (po vsebini knjige, po velikosti in obsegu knjižice) je bila napovedana monografija *Ivana Kobilca*, ki sta jo nameravala napisati zakonca Ljerka in Luc Menaše. Kot je pri Mladinski knjigi zamrla *Likovna revija*, tako tudi ta zamisel ni bila nikoli uresničena. Leta 1972 je izšlo s sodelovanjem obeh avtorjev pri Konferenci za družbeno aktivnost žensk Slovenije in Gorenjskem muzeju v Kranju besedilo o življenju in delu slikarke Kobilce, njena bibliografija in kazalo imen. Ni treba biti zelo bister opazovalec, da bi videli, do kod sega delo pravih umetnostnih zgodovinarjev, predvsem pa njuno znanje, razgledanost in »pokorščina« pri nas še vedno redko uporab-*

ljenemu strokovnemu pisanju in tiskarskemu oblikovanju, ki je v omikanem svetu samo po sebi umevno. Imenitno opredeljeno delo in čas Ivane Kobilce doma in v evropskih krajih, kjer se je mudila, nas opominja, kaj smo zgubili, ker nista zakonca Menaše napisala monografije s popolnim katalogom del.

Založba Obzorja je 1962 izdala *Zahodnoevropski slikani portret*, ki je del Menašejeve disertacije. Zaradi omejenega obsega je moral avtor izpustiti poglavji, ki sta zajemali zahodnoevropski slikani portret od 14. stoletja do konca visoke renesanse, ustrezní katalog obravnavanih del in 5131 števil literature. Sto in tri ilustracije tako obsežne in pomembne teme so — kljub smešno majhnemu dovoljenemu številu — izbrane z zanesljivo roko in pravičnostjo do vodilnih narodov in mojstrov. Slike same, zlasti kadar so postavljene v pari, gledalca opomnijo na sorodnosti, razločke, pomene — to, kar more bralec, ne gledalec, izvedeti iz besedila. — Istega leta je izšel pri Slovenski matici *Avtoportret v zahodnem slikarstvu*, Menašejevo habilitacijsko delo. Knjiga je še obsežnejša od prve, avtor je smel zbrati sto sedemnajst slik več kot pri mariborski knjigi, čeprav so ljubljanske manjše. Poglavlja knjig so razdeljena tako, da lahko takoj uganemo tek avtorjeve razprave in ob koncu najdemo obračun. Poskrbel je, da so med evropske umetnine uvrščene tudi slovenske in jugoslovanske. Posebna dragocenost so ob koncu knjig opombe, še danes zelo uporabni sezname in kazala (kronološki pregledi, imenska kazala portretistov, portretiranih oseb, omenjenih oseb, pregled nahajališč in lastnikov, pregled in kazalo umetnikov, kazalo piscev in drugih omenjenih oseb) — vse skupaj do takrat *unicum* v slovenskem umetnostnozgodovinskem pisanju. »Le kdo bo vse to plačal,« je tarnal dr. Karel Dobida, ravnatelj Narodne galerije in urednik likovnih izdaj Slovenske matice, ko je izvedel, da so se v tiskarni znašla obsežna kazala, s katerimi ni računal.

»Menaše je rekel, da se je lotil dela, zaradi katerega bo moral dve leti pretipkovati,« je nekoč omenil prof. Stelè. Kaj bi to moglo biti, ni menda vedel nihče. Opazili smo, da je postal še bolj neviden, da je sredi šestdesetih let nehal objavljati tudi krajše članke, ni sprejemal nikakršnih slavnih ali manj slavnih obveznosti, ni ga bilo na otvoritvah razstav ali kjerkoli v javnosti, počitnic pa že tako ni nikoli poznal. Ob koncu leta 1971 je izšel pri Mladinski knjigi odgovor na to, kaj je bilo treba tako dolgo prepisovati. Izšel je *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon* z 9000 gesli in v 2398 stolpcih — prvi slovenski umetnostnozgodovinski leksikon, najobsežnejša knjiga, kar jih je do takrat in do danes napisal slovenski in tudi malokateri evropski umetnostni zgodovinar, hkrati tudi prva in še vedno ne dosežena, kaj šele presežena knjiga s pregledno tipografsko razporeditvijo, dosledno uporabo principov pisanja, knjiga jasnih in jedrnatih pojasnil, evropske in svetovne razgledanosti in obvladanja bibliografskih, biografskih, ikonografskih, kronoloških, realnih, terminoloških in topografskih gesel zahodne umetnosti. Menašejevo gigantsko delo in znanje, občutek za izbiro pomembnega, za strokovnjaka in laika potrebnega in zanimivega in avtorjeva zanesljivost, so na Slovenskem zagotovo enkratni. »Team-ske« ekipe, ki počenjajo podobne stvari, se mu ne približujejo. Njegov uspeh je neponovljiv, ker je bil sam za vse: sam si je ustvaril sistem, se priganjal k delu, se dopolnjeval in segal tudi na sosednja področja — v sociologijo in politično zgodovino, arheologijo, etnografijo, zgodovino književnosti, glasbo, filologijo, estetiko itn. Leksikon je že zdavnaj razprodan. Kadarkoli ga vzamemo v roko, nas preseneti: ob njem se učimo, zabavamo, čudimo, največkrat najdemo, kar iščemo, in če ne najdemo, pač vemo, da je mera v stvareh. V razgovoru za *Naše razglede* je 24. marca 1972 omenil, da se leksikonu pozna, da je izšel v Ljubljani. Slovenski in jugoslovanski del sta obsežneje zajeta prav zaradi nas samih,

vendar v razumnih mejah. Zajeti so seveda tudi majavi podatki iz domačih logov, ki so jih zagrešili domači specialisti. Ob leksikonu, od natiska mineva že skoraj dvajset let, se moramo vprašati, kaj in koliko je slovenska umetnostna zgodovina ustvarila s svojimi številnimi člani bistvenega in novega, pomembnega in zlasti zanesljivega, kar bi ta leksikon moglo temeljito dopolniti? Poštenjaki so nekoč v zadregi zardevali.

Leta 1964 je Menaše prvič zajel v samostojni publikaciji del opusa Božidarja Jakca (založba Borec), 1974 v obsežni monografiji dvesto šestindvajsetih strani (Srpska akademija nauka i umetnosti v Beogradu) in istega leta v katalogu Dolenjske galerije v Novem mestu *Božidar Jakac: Portreti kulturnih delavcev*. Kot raziskovalec portreta in avtoportreta je Jakčevo delo spremljal in se ob njem ustavljal pri posamičnih razstavah (od 1951 dalje), v knjigah o zahodnoevropskem portretu in avtoportretu (leta 1962) in nazadnje v poglavju 'Božidar Jakac in hiša, kratek ogled in še želja', ki je izšlo 1988 v Novem mestu v knjigi *Jakčev dom v Novem mestu: Umetnostna zbirka podarjenih Jakčevih del v Dolenjskem muzeju*.

S članki, katalogi in monografijami ostaja Menaše mojster ocen, razprav, izbire pomembnega, vrednega in trajnega. Je očarljiv pisec in opisovalec umetniških življenj, časov in okolij. Besedila niso variacije na isto témo, čeprav je o določeni témi pisal večkrat. Če natančno beremo, marsikaj razberemo, vendar Menaše ni zgubljal časa in zapravljal svojega imena za umetnine in umetnike, ki po njegovih merilih tega ne bi bili vredni. Ta merila pa so stroga in zanesljiva.

Pri Mladinski knjigi sta v zbirki Pelikan izšli knjižici *Kaj nam kažejo slikarske umetnine* (1976) in *Znameniti ljudje na znamkah* (1978). Besedila so bila pred leti objavljena v *Pionirju* (1963/64) in *Sintezi* (1963), vendar so, povezana v knjižno celoto in opremljena z barvnimi reprodukcijami, zgleden primerek, kako je treba približati tudi zapletene umetnostne vrste (tihožitje, zgodovinske scene, mitologijo, krajino itn.) vsakršnemu bralcu — mlademu in staremu, nedvednemu, vendar tudi mnogovednemu, ker more tudi ta najti v razlagah še dodatno znanje in užitek pri branju. Avtor je želel nadaljevati svoje prispevke v tej zbirki, kar pa mu ni bilo dano. Žal.

Na Menašejevo pobudo so v Moderni galeriji postavili razstavi *Avtoportret na Slovenskem* (1958) in *Umetniki in spremljevalci: Slovensko umetnostno življenje 20. stoletja v ogledalu portretov in portretnih karikatur* (1981). Na razstavi so bili leta 1958 prvič v naši zgodovini sistematično zbrani in obdelani avtoportreti slovenskih slikarjev, na razstavi 1981 je z ženo Ljerkom odbral pomembna dela slovenskih slikarjev-portretistov, dobrih štovico oseb in tudi nekaj osebnosti, ki so si ali si še prizadevajo, da bi obogatile slovensko kulturo. Menašejeva misel in želja, da bi tudi pri nas morali misliti na portretno galerijo, je stara in neuresničena. Katalog in razstava sta dokazala, da bi pač imeli kaj razstaviti in da bi bila podoba o naši umetnosti, zgodovini in kulturni zgodovini temeljito dopolnjena.

V zbirki »Muzeji sveta« je v New Yorku izšla leta 1982 monografija o Muzeju lepih umetnosti v Budimpešti in njegovih najbolj slavni delih evropskih slikarjev (*Museum of Fine Arts Budapest*). Knjiga je bila čez leto dni natisnjena še v Zagrebu in Beogradu, slovenske izdaje pa ni doživela. Menaše v njej z velikim veseljem obravnava vélika dela vélikih mojstrov in časov. Z živahno, strokovno besedo in suverenim obvladanjem evropske umetnosti privabi bralca, ki želi uživati lepoto slik, se brez posebnega napora naučiti gledati tudi detajle, posebnosti, ki jih laik ne pozna in ne opazi.

V življenju seveda tudi Menašeju ni bilo prizaneseno. Po razrahljanih tota-

litarnih časih, ko so bili pozabljeni njegovi smešni grehi iz preteklosti, zaradi katerih so ga izključili iz Komunistične partije, se je Zvezi komunistov znova pridružil 1974. Krajši čas je bil sekretar osnovne organizacije. Oddaljevanje od idealov, ki naj bi jih ta zveza branila in uresničevala z dejanji, ga je dokončno razočaralo in to pot se je 1986 mogel sam zahvaliti za članstvo. Materina smrt 1979 in sestrina 1980, bolezen leta 1982, očesni operaciji 1985 in 1986 so zmanjšale mero aktivnosti, nikakor pa ne dozorevanja in nadaljevanja velikih načrtov. Leta 1984 je napisal za *Naše razgledne* članek O umetnosti in poznavstvu: Od Zerija do Zlamalika in Topića-Mimare, kjer je brez sprenevedanja udaril naravnost in s strokovnimi utemeljitvami v uradno (še vedno) poveljevanji in s psihozo množice podpirani zagrebški čudež, dobrotljivost in »srače gnezdo«. Pred leti (1972) je z enako ostrino in duhovitostjo dregnil v mnoge in dokaj nezaslišane napake *Enciklopedije likovnih umetnosti*. Očitno je, da prizadeti molčijo, kadar spregovori Menaše. Vemo tudi, da se je Menaše lotil osebnosti (leta 1951/52 Izidorja Cankarja, 1972 urednika Enciklopedije Miroslava Krleža in drugih oseb, Topić-Mimara), ko so bile še žive in pri polni moči, da bi mu lahko odgovorile. To velja tudi za dvorne zagovornike socialističnega realizma in nasprotnike moderne umetnosti, ki pa so odgovorili in poskrbeli za dovolj resne protiukrepe.

Nedokončan je ostal načrt, da bi objavil in komentiral zapuščino Franceta Mesesnela. Leta 1953 je izdal pri Državni založbi Slovenije le Mesesnelove izbrane članke, ki so izšli z naslovom *Umetnost in kritika*. Uredil je članke, ki so raztreseni v raznih časopisih in revijah od leta 1924 do 1940, napisal besedo o avtorju in izbiri del dodal biografsko bibliografijo, bibliografijo del, bibliografijo prevodov in opremil knjigo s fotografijami, ki dopolnjujejo Mesesnelove prispevke ali podobe iz njegovega življenja.

Menašejevo delo zajema trinajst samostojnih knjig, od katerih bi že sam leksikon zadoščal vsaj za dve marljivi in sposobni življenji. Zajema tudi okrog dvesto petdeset razprav, člankov in poročil, štiri zajetne bibliografske prispevke in nad dvesto devetdeset prispevkov v časnikih in enciklopedijah.

V kurzivi večkrat zapiše reklo ali domisljico tujega naroda, kar se marsikomu včasih zdi malo nenaravno — marsikomu pa od sile zabavno. Spomnim se ekskurzije Umetnostnozgodovinskega društva, ki jo je v Horjul in na Vrzdenc pred mnogimi leti vodil profesor Stelè. Navzoč je bil tudi Luc Menaše, ki je, kot se je spodobilo za mlajšo generacijo, sedel na »guncljah«, zadnjih avtobusnih sedežih. Med potjo je prepeval in navihano gledal v svet. Starejše dame so spraševale, kdo je ta posrečeni mladenič. Slutili smo, da je to osebnost, ki zna tudi žvižgati, da hodi na domače ekskurzije, obvlada domača rekla, ki jih je včasih tudi vredno zapisati v kurzivi, da hodi po domovini, vendar da njegov duh lebdi malo bolj v zraku, od koder vidi poleg Slovenije tudi »daljo in nebeško stran«.

Prof. dr. Luc Menaše ni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Za knjigo *Avtoportret v zahodnem slikarstvu* je leta 1963 prejel nagrado Kidričevega sklada, za monumentalni *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon* pa leta 1972 le Levstikovo nagrado.

Sam zase (?) je izpopolnil gradivo za morebitno novo izdajo knjige o avtoportretu (kartoteka zajema nekaj manj kot 5000 del), sestavlja *Biografski leksikon* in »živi med knjigami«.

Ob zaokroženi letnici praznovanja rojstva mu v imenu uredništva *Zbornika za umetnostno zgodovino, Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva* in njegovih učencev želim, da bi imel še dosti vzrokov za ohranitev dobre volje in za hudomušne nasmehi. Želimo mu dosti veselja pri delu, užitek ob ogledih

domače in tuje umetnosti, osebnega zadovoljstva in sreče. Dovoljujem si tudi opomniti, da sta njegovo vestno pedagoško in resno znanstveno delo opazna. Ostre kritike so zgledne, opombe, naj se vendar držimo ali vsaj skušamo približati v svetu uveljavljenim strokovnim merilom in pravilom, ne zamirajo v brezračnem prostoru. Naj se teh ugotovitev kot profesor, kulturni človek in humanist veseli in se zaveda, da je s svojim požrtvovalnim delom, iskričastostjo, znanjem in uglajenostjo povečal število pomembnih Slovencev in svetovljanov.

Ksenija Rozman

Ekskurzija oddelka za umetnostno zgodovino maja 1980, Firenze, Piazzale Michelangelo

V Benetkah pred Akademijo oktobra 1952: od leve Jože Ciuha, Tinca Stegovec, Cita Potokar, Rajko Slapernik, Ljerka in Luc Menaše

V knjižnici Moderne galerije v Ljubljani oktobra leta 1958: od desne Marij Pregelj, Boris Kalin (zadaj), Zlatka Pregelj, Luc Menaše

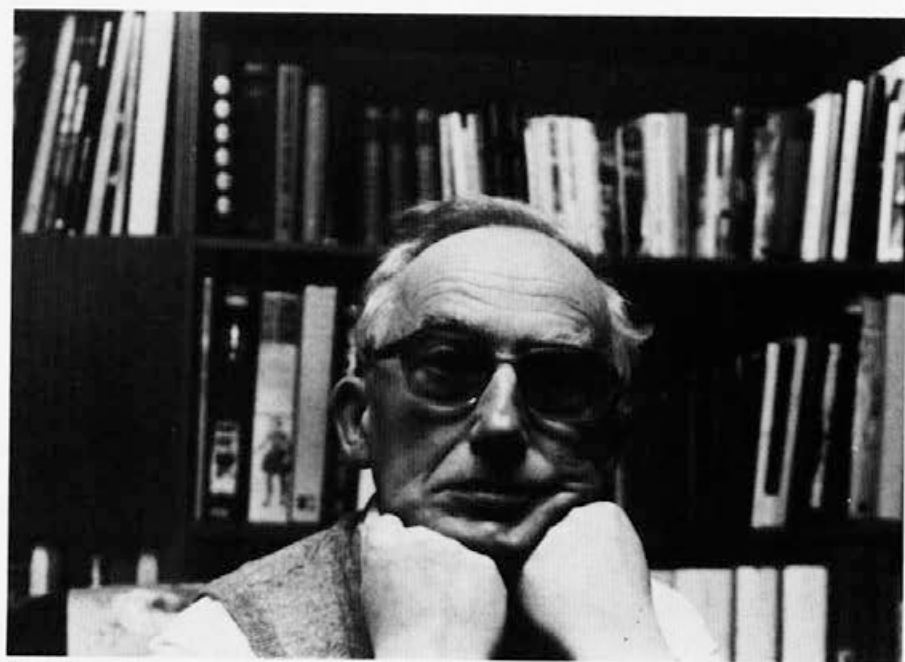
New York, Central Park poleti 1964

Z Ljerko v Moskvi na Rdečem trgu julija 1984

Doma decembra 1985

Doma marca 1989